MR. S. I. KYTHA
Library
SEC.

ТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 22.
одає за редакцию: Володимир Гнатюк.

ПАНАС МИРНИЙ.

КИЙ ПОПУТАВ.

Оповіданє.

PG
3948
M84L95
1901
c.1
ROBARTS

У Львові, 1901.

Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Оповістка.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки:

В першій серії „Белетристичній Бібліотеці“:

		Ціна в короновій вал.	
1.	**Стефан Ковалїв.** Дезертир і иньші оповіданя	1·60	К.
2.	**Іван Франко.** Поеми.	1·60	„
3.	**Ольга Кобилянська.** Покора і иньші оповід.	1·40	„
4.	**Ґю де Мопасан.** Дика пані і иньші оповіданя	1·30	„
5.	**І. Франко.** Полуйка і ин. борисл. оповіданя	1·40	„
6.	**Наталїя Кобринська.** Дух часу і иньші оповід.	1·60	„
7.	**Кнут Гамсун.** Голод, роман	2·20	„
8.	**Леся Українка.** Думи і мрії. Поезиї . . .	1·60	„
9.	**Стефан Ковалїв.** Громадські промисловці. .	1·60	„
10.	**Уілліям Шекспір.** Гамлет, принц данський	1·80	„
11.	**Генрик Понтоппідан.** Із хат. Оповіданя .	1·40	„
12.	**Богдан Лепкий.** З житя. Оповідани.	1·20	„
13.	**Ґергарт Гауптман.** Візник Геншель	1·60	„
14.	**М. Коцюбинський.** В путах шайтана. Оповід.	1·60	„
15.	**Уілліям Шекспір.** Приборкана гоструха .	1·40	„
16.	**Панас Мирний.** Лихі люди	1·40	„
17.	**Короленко.** Судний день	1·20	„
18.	**У. Шекспір.** Макбет	1·60	„
19	**К. Ґуцков.** Уріель Акоста	1·40	„
20.	**У. Шекспір.** Коріолян	1·80	„
21.	**Михайло Яцків.** В царстві Сатани	1·60	„
22.	**Панас Мирний.** Морозенко	0·90	„
23.	**Лесь Мартович.** Нечитальник.	1·60	„
24.	**Михайло Коцюбинський.** По людському .	2·00	„
25.	**В. Оркан.** Скапаний сьвіт	1·00	К.
26.	**Василь Стефаник.** Дорога	1·60	„
27.	**У. Шекспір.** Юлїй Цезар	1·60	„
28.	**Л. Толстой.** Відродженє, (3 томи)	3·60	„
29.	**К. Гавлїчек Боровский.** Вибір поезий . .	1·60	„
30.	**Ф. Заревич.** Хлопська дитина	1·80	„

MR. S. T. KYLYMNYK
Library
NO. SEC.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 22.
Відповідає за редакцию: Володимир Гнатюк.

ПАНАС МИРНИЙ.

ЛИХИЙ ПОПУТАВ.

Оповідане.

У ЛЬВОВІ, 1901.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

LIBRARY
JAN 12 2009
UNIVERSITY OF TORONTO

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

from

the Library of

STEPAN I. KYLYMNYK

Менї тодї вісїмнацятий пішов. Молода, здорова, я на норов була весела — жартовлива: хто квітки хлопцям пришиває на улицї, чи на вечорницях, я, — Варка Луценкова; хто дївчатам сьміє ся з коханя — я; хто Жидів та Лазарів передражнює — я. Без мене і улиця — не улиця, і вечорницї — не вечорницї! Я ще тодї нїкого не кохала, не знала, що то за лихо те кохане і жила собі, як пташка по веснї — вільна-весела.

Зісталась я малою від батька та матери; гід холєру полягли вони. З усего роду зістала я, та рідний брат батьків, мій дядько. У його я зросла і викохала ся, хоч добра нїякого не зазнала. Звісно без батька, без матері. Дядько мав своїх дїтий, до їх його серце й лежало; а я, як чужа була, то й жила у його за наймичку. До того ще дядина — злюща пре-

злюща і чоловіком своїм орудувала, і то що вже казати за мале дівча сиротя! Я все була у роботї, та роботї: коли не гусий пасла, то шила, коли не шила, то пряла; стала підростати — до печі запрягли. Бувало, як попотягаєш золїнники, то й у грудях болить і руки, неначе не свої, аж не чуєш. А нас усїх у сем'ї було восьмеро: дядько та дядина, пятеро дїтий, — три сини і дві дочки, — тай я. І то все порала ся сама коло їх; і наготуй і подай і прийми. Як муха в окропі бувало верти ся цїлий день. За теж як у сьвятї, або в недїлю, як вирвеш ся на улицю, — то аж село розлягаєть ся... Нема менї впину, нема припона! Як та вода по веснї, розірвавши греблю, заєдно біжить, та клекотить, — так я — і нї вгову, анї втоми менї нема. Язик той, як вітряк у восени, повертаєть ся у ротї, та все меле, все меле... Мене всї трохи і не побили за мій язик. Уже що на умі — те й на язицї: чи подруга яка похвалила ся, кого укохала, — уже я і сьмію ся з него; і зобачила сама, що стояла дївчина з парубком, — уже я і давай виспівувати, та вишукувати їм. Весела була! Всї бувало, дивлючись на мене кажуть:

уже в тебе, Варко, видно анї горя, анї лиха нїякого нема, та й не було нїколи!

А про те, — в мене моє лихо було. Яка я не весела, не жартовлива була на улицї, але прийшовши до дому, нераз у ночи, щоб нїхто не чув, нї бачив, кляла своє безталанє, та своє нещастє. У других — батько мати; другі — з'одягнені, з'обуті; а я, — як наймичка жидівська! Доношувала все дядине рямя. Бувало носить вона, носить, пірве на шматє — та тодї вже менї; як там кажуть: на тобі небоже, що менї негоже! Я, бувало, і тому рада; — хоч переміна буде, думаю; та виберу вільну часину, посшиваю, тай пошию, або керсетку, або спідницю. Ото і все моє збіже, і вся худоба! А й те сказати: я вже дївка, менї вісїмнацятий пішов; а в мене ще й нїчогісїнько нема, нї рушників, нї спідницї такої, як личить, нї керсетки нової, а за скриню — й думати нїчого. Се мене найдужче дїймало: усеж таки, я думала, не вік сидїти, та дївувати; а при таких достатках хто мене візьме! Стали те й сусїди помічати. Бувало почнуть менї радити: Чи тобі, Варко, довго ще оттак наймичкувати отут, даремно робити на сїмю? Пора тобі й про своє гадати; ти вже дївка на

порі, — а що в тебе є? Однак ти служиш, — то вже краще йти у місто служити, а не чорт батька зна на кого, та ще й даремно! Там хоч гроший заробиш, з'одїнеш ся.

Задумала ся я над сим... А й справдї, чого я тут дурно скнїю, пропадаю? От же Мотря Чубівна служила у містї, заробила на худобу, та тепереньки вже й своїх дїток гойдає; а я все чужих тїшу, на чужих роблю!...

Се я так думала та гадала перед Різдвом, а перед Великоднем — покинула дядька. Усїм шиють нові керсетки, то юпки, а менї одній дають недоноски доношувати. Полаялась я з дядиною за се; сказала дядькови, що піду у місто найматись — тай пішла.

Як виходила, то дядина стала така добра та тиха, — і те менї радить, і друге, і все верне на те, щоб зісталась я, що вона мене від себе і заміж віддасть.

А я собі на умі, знаючи дядину, друге гадала, і хоч плакала, як прощала ся, але все понесла з села у серцї ту думку, що дядина — погана людина.

І як вийшла з села, то якось менї так стало легко, та весело, так неначе я знову на сьвіт народилась. Пора була ве-

сняна; ранїшне сонце так слабо сьвітило, не пекло, а гріло; поля зеленїли, як рута; всяка пташка співала-щебетала. Оглянулась я, вийшовши на битий шлях, на село, — там церква аж горить проти сонця; у зелених садах білі хатки тонуть, і вигін зеленїє, де ми на улицю збирали ся. Все перед моїми очима, як на долонї. Все те нагадало менї і мою дитячу пору, і моє дївоване, тай сама не знаю чого, менї весело так, а я стою з клунком за плечима, та так плачу, так плачу...

— Прощай, рідне гнїздо, де я зросла в тобі, та щастя не знала! Прощай, улице-вечорницї і ви подруги дївчата! — промовила я, тай сїла на клунок, скинувши його з плечий.

Сїла, та плачу, плачу... Так менї жалко стало всего, так — немов хто його від мого серця відриває. І дядина здала ся на той час не такою недоброю: тажеж бо вонаб не плакала, виряжаючи мене, як би не любила! — думала я і вже хотїла вертати назад. Та знов подумала: Нї вже! мертвого з могили не вертають, — що буде те й буде! Більше, кажуть, копи лиха не буде, а копою й чорт його відбуде!

Зняла ся з дороги, перекинула клунок через плече, тай потягла прямо у

місто не оглядаючись на село.

Шлях у місто мені вже знайомий був, кілька років із дядьком та дядиною їздила у ярмарок, — нічого було питати дороги. Пішла прямісїнько до тої перенічайки, у якої ми що разу заночовували, їздючи у ярмарок. Звали її Мотрею і жила вона на Побиванції... так той край міста звав ся. Там колись, кажуть, кулачки були, то такі страшні, що, як розпалять ся, то й кілками бють ся і чим хто запопаде. Нераз бувало який чоловік, або парубок пішовши на кулачки погуляти, — живий до дому не вертав ся; там йому жаба і цицьки дасть! Через те той край і назвали Побиванкою, бо дуже там богато душ полягло — побито.

На тій то Побиванції жила собі Мотря перенічайка. Була вона удова і тілько й дитини у неї, що чотирнацятилїтня дївчинка Галя. Воно було собі таке мале, болїзне, замлїле: а в Мотрі дїла богато, — що дня, що дня пекти; що у вечері напече, то те за день і роспрода, а на вечер знову пекти. Та як Галя була собі, кажу, таки замлїла, то Мотря її і не привчала до своєї роботи, а все наймала наймичку.

Я ще перед постом чула, що наймичка у неї відійшла. Се казала мені

сусїда наша і каже, — що я раяла тебе, і що Мотря буцїм, так уподобала мене, ще тодї, як у ярмарок бачила, що каже, як би вона стала у мене, то яб їй Біг зна яку плату дала. Перед празником знову сусїда була у містї і казала, що знову бачила Мотрю і що знову вона роспитувала за мене. Так я ото прямо і пішла до неї.

Приходжу, аж її нема дома, одна Галя сидить, сорочку шиє.

— А де мати, питаю?

— На базарі.

— А коли вернуть ся!

— У вечері.

Положила я клунок, сїла коло неї, дивлю ся на її шитво.

— Що се ви шиєте?

— Та се сорочку, каже

— Нуте я вам поможу.

Вона і віддала. Сїла я, шию, а Галя коло мене сидить, дивить ся...

— Чого се ти до нас прийшла? — питає через скілько там часу.

— Наймать ся, — кажу їй, — коли наймете.

— Так, наймемо! аж скрикнула. Мати тебе що дня сподїваєть ся та виглядає. Уже скілько других було, то мати

подержить з тиждень, та й росчитає... Коби таки, каже, мені та дївчина, що у ярмарок із села приходила.

— Ну отже осе і я прийшла.

— А ти у селї служила де? — питає мене.

— Служила, — кажу їй, — та що моя служба?

— Як каже! хиба не заплачено тобі?

— Та менї нїхто й не платив нїколи, кажу їй. Я у дядька жила, на його дїтий робила, так, дурно; за те тілько, що він дядько, а я його племінниця.

Так сидимо собі, балакаємо. Коли двері скрип — аж і господиня Мотря йде.

— Здорова, — вита мене, уступивши у хату, — а я тебе вже давно дожидаю.

— Здрастуйте, одвітую їй, — отсеж уже і я прийшла.

— А щож ти так пізно?

— Та не хотїло ся все якось кидати своїх. Думаю: свої — все-ж не чужі, а воно ще гірше вийшло.

— То-то і є. А перед тобою у мене вже аж три наймички перевело ся. Все якісь не швидкі, не поворотні, не моторні. Ну гаразд же, що ти прийшла; — тепер

менї нїчого розшукувати... Тиж їла що, чи й досї нї?

— Та ідучи, кажу, з дому поснїдала, а після того ще нїчого не їла.

— Ну так будеможе обідати.

Посїдали, пообідали.

Після обід питає мене Мотря:

— А щож ти в мене візьмеш, дївчино? за рік, чи по місячно і чи на своїй одежі, чи на моїй?

— Та на одежі вже вашій, кажу. — А щож ви дасьте?

— А хто тебе знає, що ти хочеш?

— Та я не знаю... Я ще нїде не служила за гроші і не знаю по чому рік служать.

— Та дївчина, що була у мене, брала пятнацять карбованцїв за рік на моїй одежі.

Пятнацять карбованцїв! подумала я. Скілько то воно! Велика мабуть сила!

— Та коли за пятнацять, кажу їй, та служила, то й я за пятнацять згодна.

— Тількож ти мою роботу знаєш? У такі днї раз учиняти на хлїб, у підярмарок — то й двічи приходить ся.

— Та вже, кажу, люди якось служили, то й я буду.

— Ну, добре.

Ото згодились. Пішла вона знов на базар, видавши борошно, а я заходилась учиняти.

Та так менї весело-легко робить. Тепер я не дурно служу, за гроші роблю! Так весело, що як би не було нїкого у хатї, — так би здаєть ся і завела на увесь голос, щоб аж улиця розлягала ся; так Галя коло мене, — менї якось і соромно. Мовчу вже, роблю та радїю; а пятнацять карбованцїв так і вертить ся на умі. Уже я росчитала собі, чого й покупити... Куплю зараз, — думаю, — собі скриню, куплю дві хусти: одну велику жовтоходячу, а другу шовкову; куплю плахту, — не буду у спідницях ходити, — наберу на керсетку, куплю довгого ситцю, закажу чоботи, одні чорноголовцї з жовтими холявами, а другі сапянцї, — то на той рік уберусь, як найкраще, тай піду у село у гостї. От-то я то посьмію ся з дядька та дядини; прямо у вічи скажу: що у вас з самого мала служила, а як жидівська наймичка ходила, а в чужих людий за один рік те заслужила, чогоб у вас за цїлий вік не мала; не піду і в двір до них, зістану ся у сусїди, вона така добра-гарна.

Отак усе й думаю собі, сказано ра-

да-рада. Як воду у сїнях набирала з дїжі, то попереду глянула у воду, сама на себе подивила ся. Та й не пізнала, — лице розжаріло ся, очи мають... Аж підскочила: Чи се я, думаю, чи не я? Сказано дурна!

От і зістала я у Мотрі. Вона така гарна, приязна. Що не так, то без крику, без гуку того, покаже й роскаже. Як рідна мати, — так вона до мене. І Галя мене любить, я їй вишиваю сорочки, учу як мережки шити, як лиштву вербову, занизуванє. Ми з нею все цїлий день дома у двох; господиня тілько обідати приходить до дому, а іноді й пообідати її нема; то ми у двох пообідаємо, я помию, поперетираю миски, горшки, та візьмемо засунемо ся, тай спати полягаємо. Годину-другу проспимо, та я знову до роботи. І все у нас так, — тихо, мило. Як згадаю житє моє у дядька, то й сама себе лаю, що чом я, дурна, давно такого не задумала; ужеб досї більше добра мала чим сама дядина. То знову таке подумаю: що як би мене взять, та упять повернути до дядини, — чи годилаб їй тепереньки так, як тодї, чи мовчалаб на її докори? Нї, не годила би, не мовчалаб! То поки не знаєш добра у сьвітї, то й лихо добром стає; а як погуляєш хоч раз на

своїй волї, то тодї вже нїяким колачем не заманиш у неволю.

Отак собі й пішли днї за днями, тижнї за тижнями, місяцї за місяцями. Обжилась я з містом, як з селом, ще воно краще менї здало ся чим своє рідне гнїздо. Кругом усе дївчата були: там Явдоха, там Христина, там Марина... Іноді у вечер, під недїлю, зійдемо ся на вигін за місто, де вітряки стоять, та як заспіваємо піснї, аж на все місто чути. А в мене ще тодї голос був такий звінкий та тонкий, що як візьмеш якої піснї — то аж під небо сягає! А в містї, поки ще мене не знали, то все казали: отто яка на печінку здорова! А як же дізнали ся, де я служу, то стали господинї казати: От то у вас яка дївка співуча! як поведе голосом, то неначе батогом по серцї стьобне!

І парубки у містї здавали ся менї красші нїж у селї. Там усе у ягнячих свитах, у вибійчаних штанах і лїтом у шапках, а тут — у сукнянних чамарках, у китаєвих штанах, чоботи такі маленькі, на високих каблуках: все підперезані каламайковими добрими поясами, лїтом у картузах, а зимою у шапках. Іде бувало який улицею, — як картина, так би на його все і дивила ся, нїколиб очий не

зводила, — та аж гень-гень проведеш очима.

В осени був у нас ярмарок. Приїхав і дядько, дядини не було. Як мене не стало, то й з двору нікуди не виходить, а як при менї — то й у базарі часто-густо ходила... Дядько розпитує: чи добре менї служити, чи не з'обіжають мене, розказує, що Марина вийшла заміж; що Остап Шкандибенко одружив ся, та взяв жінку з другого села, якусь таку повію, що всеб і встала, і лягла у молодого дячка... Богато де чого без мене перевернуло ся, богато не так стало. Звісно, житє не стоїть, а іде, — і чого у йому тілько не перейде і доброго і лихого.

Поїхав дядько і менї якось сумно стало. Чого? сама себе питаю і не відкажу сама собі. Так чогось... хотїлось би менї хоч на одну хвилину у своє село, хоч одним оком подивитись на його, — чи справдї воно так змінило ся, як дядько каже, та яка Марина жінкою, яка там у Шкандибенка жінка, та який і дяк молодий, — все-б хотїло ся побачити своїми очима, — від того й упала туга на мою душу.

Одначе я не довго сумувала. На третий день уже і думати забула, чи був

у нас дядько, чи не було його. Правда, й роботи тоді богато припало, — ярмарок — то разів по два на день печемо, у хаті як у пеклї, сказано дихати важко, — аж пашить, і ти коло печі цїлий день, то так втомиш ся, що як відбереш де пізної доби незаняте місце, та як припадеш — то як убита, до самого білого ранку не прокидаєш ся. При такій праці не до сну було.

Минув ся ярмарок, — знову менї полегшало, знову у нас і співи, і жарти. Часом дївчата понасходять до нас у хату, заведемо таке — що й сьвіта божого не видно, то танцюємо, то глузуємо одна з одної, за роботу посїдаємо — співаємо, аж на улицю чути, аж стїни у хатї дрижать. Звісно молоді дївчата.

Так минула ся осїнь, настала зима. Зимою більш вільного часу, нїж лїтом; ночі більші, через те вільного часу більше. З вечера абож сама піду на вечорниці, абож дївчата понаходять, — співи-жарти. Господиня бувало слуха, слуха нас, усьміхнеть ся та й каже: Ну, вже видно чорт сїм пар лаптів стоптав, поки вас до купи зібрав! А ми звісно дївчата, — то парубків передражнюємо, — то Жидів, то Циган, — як хто кого з'уміє.

Так несчули ся, коли й зима минула. Був саме піст, весна відкрила ся... Сонечко так мило сьвітило-гріло, сніги таяли і поміж снігами де-не-де пробивалась зелена травиця... І чого воно мило так стає на душі, легко на серці, як побачиш з під снігу зелену травицю? Так неначе мати, або батько тебе привитають! Припалаб здає ся, до того зеленого листочка, пригортала-б до серця, сьміялась і плакала, — так любо!

Найпаче здавалась менї та весна якоюсь любою, такою любою, та хорошою, якою нї до того, нї після того нї одна нїколи не здавалась... На душі так мов і легко, а все якось задумана ходиш; думки тебе окривають, все сумно самій... а й хочеть ся самій усе бути, щоб нїхто не побачив, нїхто не почув, не насьміяв ся, як із травицею розмовляєш, до травиці припадаєш, землю цїлуєш... Ластівочку побачиш, як матусї зрадїєш... Ластівочко - щебетушечко! промовляєш до неї, — не лїтай ти надомною, не вий ся над моєю головою... бо я сирота, одинока, нема в мене нї батька, нї неньки, немає поради у сьвітї!... Чом маєш ти витись надомною, візьми мене на свої легкі кри-

ла; полетимо у двох до Бога, спитаємо, — де те щастє у сьвіті!...

Отак сидячи сама собі під коморою, або ходячи по зеленому садочку і промовляєш до всего живого і неживого. Потім схаменеш ся, тай сама з себе сьмієш ся. А як ще подумаєш: а що як хто чув, як хто бачив? то так зробить ся соромно, що зачервонієш ся як рожа, та мерщій у хату... Біжиш біжиш... а з-заду немов хто гукає на тебе: Оттак, оттак, дївко! — та регочеть ся.

Раз тоїж таки весни, у вечері під неділю сиділа я за ворітьми. Сонечко спускало ся за гору і все небо палало як огнем — його сьвітом... Червоно-червоно стало так: і хатки і садки, і річка чорна та бурна, — все, все почервоніло, неначе кровю залите. А я собі сиджу на лавці, дивлю ся, як люде снують по вулиці, грязь місять, та думаю, щож се воно за знак, що так сонце червоно сїдає: Се непевне щось буде, абож вітер, абож мороз.

Та так собі задумалась, спустивши руки на колїна, так загадала ся, що й сама не знаю, де я і чи я сплю, чи не чую, біля мене щось бубонить, кричить-ворчить... і голос мов проходить через

мене, колише мене, присипля... і десь далеко, тихо, та безслїдно завмирає.

Коли се зразу над моєю головою немов із рушницї випалило.

— Здорова — чорноброва! А що так замислила ся, загадалась?

Злякла ся я, аж кинула ся... І тодї тілько побачила, що через дорогу стояли дві жінки і лаяли ся одна з другою.

Одна кричала: брешеш, брешеш! брехливого батька і брехливої матери дочко! нїхто не докаже, щоб я з тарканами хлїб пекла; а у тебе, все бачить, що москалї тини пообносили!

А друга собі кричить: — Нехай і москалї! та нїхто не скаже, щоб посеред базарю прасували по щоках лепким хлїбом, як тебе!...

Се так вам жінки лаяли ся, наша сусїдка з якоюсь перекупкою, а коло мене, як картина, стояв парубок!... Сива його шапка так пристала до його чорного, як галка, волося, червоного, як маківка, виду, немов вона не надїта на його голову, а так він і родив ся з нею; з чорного сукна чамарка, підперезана червоним, як жар, каламайковим поясом, — так як вилита, чоботи маленькі при нозї. Сам високий, статний як вязь, бравий,

як сокіл. Я відколи родила ся, то не бачила такого хорошого. А він стоїть коло мене, узявшись однею рукою за бік, а другу по волї пустив, очи горять-сяють, уста усьміхають ся... Чи снить ся се менї, думаю, чи справдї воно так!

А він знову до мене з усьміхом промовляє:

— А щож ти, не обізвеш ся до мене, дївчино! Немов тобі рот хто медом заліпив!

Глянула я на його... його постать, його усьмішка, хороший-красний все предо-мною, — аж у вічі бє... думки колесом заходили, серце затріпало ся; мала відізвати ся з жартом до його, та так засоромилась, немов хто мене у перш на крадїжи піймав, — як огонь запалала вся... жарко стало, соромно... аж болїзно.

А він знов промовляє:

— О такаж то ти дївко! от тобі і на? З виду і дївка, як дївка, а з словом, як злодїй з чужим добром, ховаєть ся. Ну-ж я хоч посиджу коло тебе.

Тай сїв. — Ох, лихож моє! Хоч би він відвернув ся, хоч би не дивив ся на мене!

А він так приязно дивить ся, що як не з'їсть своїми карими очима. А менї

так соромно, що аж у вухах глушить та пищить. Взяла я тай закрила ся руками. На правій руці у мене аж три перстені срібних було: Як побачив він, то так і вхопив за руку.

— А-а перстенів, перстенів скілько! промовив.

Я стулила руку у кулак — не пускаю; а він усилковуєть ся відняти. Я міцно тулю палець до пальця, він ще дужче налягає та так здавив, що я аж скрикнула...

— О-го! он аж коли почув твій голос, — каже, та й пустив руку.

Я мерщій скочила, та хотіла у хвіртку тікати, а він хап! мене з заду за керсетку, — я так і сіла йому на коліна. Обняв він мене, пригорта до себе, цілує...

— Гетьте! соромязливо одмовляю я йому, — не лізьте бо, бо господиня як побачуть, то будуть лаяти.

— А ти хиба служиш? питає мене.

— Служу, кажу йому.

— Відкіль же ти сама?

— З Непитайлівки.

— Як то з Непитайлівки?

— А так, — краще не питати.

— Чогож так?

— Та так. Аджеж я вас не питаю звідкіль ви самі?

Я городянський.

— А я з села, з Лазарівки.

— З Лаза-рів-ки! якось провів він.

— Еге.

— Чи всеж там такі хороші дївчата?

— Які?

— Такі як ти!

Менї так якось любо стало від того, що я вже забула свою недавню соромязність.

— Чогож ви сьміяти ся прийшли? — кажу йому, та взяла і насунула на самі очи його сиву шапку.

Він підсунув шапку, пригорнув мене і вже оддув був губи, щоб поцїлувати, як я випручивши руку, як ударю його по губах, аж луна роздала ся... Скривив ся він, пустив мене, а я зірвала ся, засьміяла ся, та мерщій і побігла у хвіртку.

— Бач яка ти, соромязлива? промовив він, — постій же!

— Я й так нікуди не втїкаю, — кажу йому з за хвіртки.

— Ну-ну, постій; я до тебе ще й завтра прийду.

— А я не вийду.

— А я викличу.

— Ні, не викличете.

— Ну, там як буде, а сегодні прощай.

Тай пішов. Дивлю ся я йому у слїд. Пішов похилившись. — Іде собі тихо, повагом, а я стою, обперла ся об тин, провожу його очима, та думаю: За що, дурна я, його ударила! Може він розсердив ся за се на мене! А певно розсердив ся, бо так скоро не пішов би... Дурна, дурна я! І що він зробив менї таке, що я його ударила?... А сам же хороший, як картина, уродливий — як щастє!...

Тай обняв мене смуток. Довго стояла я, дивлючи ся на пусту улицю... де-не-де хіба собака перебіжить, то москаль перейде, та жидівський ґвалт відкілясь з-далека доносить ся... Сниденъ зівсїм поблїд, пожовк; і стало якось жовто сумно, з другого боку чорні хмари вставали і чорну тїнь кидали на землю... Уже почали де-де сьвітло сьвітити; місто все тихло, вгавало, завмирало і тілько чутнїйше стало, як вода ревла та шуміла на греблї...

Озирнула ся я назад, аж уже і в нашій хатї сьвітить ся; знялась і тихо побрила й собі.

— Де се ти була, Варко? — пита господиня.

— Там стояла коло хвіртки, кажу.

Повечеряли, спати полягали. Чую, всї сплять, аж хропуть: а мене і сон не бере. Все він перед моїми очима, скривив ся — насупив ся, яким був у той час, коли я його ударила.

Чи не дурна я, чи не скажена? думаю. Що він надкусив, чи половини-б мене не стало, — як би поцїлував, — аджеж самій так любо було... а я його ударила. Та аж плач мене бере. Жду того ранку, як Бога, як на те ще й ніч така довга, немов такої другої ще нїколи з роду не було, у кождій мов годинї цїлих три ночі злито... Хоч би півнї скорійше кричали! усталаб та на хлїб завдала!... думаю.

На силу ранку діждала. А щеж то й день думаю.

Після обіда пішла походити аж на вигін. Стрівають дївчата:

— Чого се ти така стала? — аж скрикнули в один голос.

— Яка?

— Поблїдла, пожовкла, очи погасли і немов курчат погубила.

— От вигадуйте! одмовляю їм, тай повернула до дому.

А по умі все, — колиб його побачити, хоч із далека, хоч одним оком, хоч мелькома. Іду собі тихо, коли підходячи до двору, — гульк! — аж і він виткнув ся з краю улиці. Іде, голову високо держить, жупан назад відкинув і тілько шапка у його на голові маячить, як би на церкві.

Я мерщій у двір, за хвіртку, сховала ся та стою. А він із далека ще побачив...

— Та не ховай ся, не ховай ся, — кричить, — від мого ока ніде не заховаєш ся!

Прийшов, поздоровкав ся, сїв на лавці; виняв насїня, дав і менї. Я стою у дворі та лущу, а він на лавці сидить та собі лущить.

— Чогож ти у дворі стоїш? Чому не сядеш разом зо мною?

— Того, щоб не було по вчорашньому, кажу йому.

— Нї, сегоднї не буде так, відкаже він і пильно дивить ся на мене.

І чого він дивить ся так на мене, — думаю собі. Не вже я йому люба? А певно що так, — бо не прошибав би на скрізь очима, як він прошиба. Та який його погляд і любий і страшний, — як стрінеш

ся, так і затїпаєш ся, як від чого недоброго, від чого злого, — а все ж любий.

— Ти давно тут служиш? пита.

— Та вже швидко рік буде.

— Як же я тебе нїде не бачив?

— Не знаю.

— А добре тут служити, — не сварлива господиня?

Нї, пішли, Боже, й повік таку.

— Одже-ж я думаю кидати свого хозяїна.

Так і він служить! трохи не мрукнула я. А дивись — мов господарський син, і служить. Дивно менї.

— А деж ти у наймах? питаю.

— Та тут, у кравця... Та воно-б і нїчого, та він пянствує, а господиня перепродує: та як нїкого нема дома, то часом і без хлїба цїлий день робиш. Ми вже йому з хлопцями казали: Дай нам по пять карбованцїв у місяць, то ми вже на своїх хлїбах будемо, — так не хоче. Ну, хоч од пари плати, — і того не хоче... Покину. Стану у Жида, або до другого перейду.

— І богато вас у хозяїна?

— Трох нас робить.

— А дїла богато?

— Та є. Його мають за найкращого, то діла — богато.

Он воно як! подумала я. Стілько то нашого брата тепер не служить! Один у шевця, другий у кравця, той у столяра, а той у другому місци... І всї служать.

— І хозяїн же робить? питаю його.

— А на щоб він і держав нас, як би сам робив!

— Так він, значить, вашими руками жар загрібає?

— А ти думаєш? Вони всї такі!

Менї так його шкода стало... Отакий хороший, бравий — тай у наймах вік карата! Щось своє, щось рідне почула я в йому і тоже і в його, як у мене, нї роду, нї приплоду, — та нїхто нї пригорне, нї привита... Жалко стало його.

Незабаром наша така розмова перейшла у жарти. Почали одно одному квітки пришивати. Я несчулась, як уже коло його на лавцї сидїла: як він мої перстенї поздіймав і собі на руки понадївав. Так менї хорошо з ним сидїти, жартувати; любо так, як із братом рідним.

Довго я з ним просидїла; уже й господиня прийшла; уже й ніч на землю налягла, почали сьвітло сьвітити, а я все сиджу, не примічаю того нїчого, балакаю,

жартую, так мині з ним весело — хорошо. Та вже господиня покликала, розлучила нас, а тоб здаєть ся і цїлу ніч посидїла.

— Но, прощай же, каже, Варко, як що завтра тобі вільно буде, то я й завтра прийду.

— Прощай, кажу, Василю (його Василем звали) і жартую до його, — не вийду, мовлю

Пішов він шляхом, а я у хату. Ухожу, а господиня дивить ся на мене тай каже:

— Е, довгож, ти дївко, з нашими парубками гуляєш! Уже-б давно пора учиняти, а тебе все нема.

Докір той менї гірш ножа у серце вгородив ся; аж, я скріпила серце, замовчала, тілько думаю собі: усї ви однакові, бачу! Усїм вам зависно, коли наймичка одну годину прогуляє... прокляті, прокляті!... а слези так і задушили мене.

А господиня побачила, що я мовчу, не обзиваю ся до неї, та знов каже:

— Не думай, Варко, що я тобі се з серця кажу, я тілько жартую. Тілько берижи ся, дочко. Ти ще не знаєш наших халамидників, які вони; він з тобою і день і ніч буде сидїти, поки з-ума не зве-

де, а там і — кине. Та не бий на те, що у такому красному ходять, а не стоять вони слова доброго!

Се вона менї так любо вимовляє, а я стою біля дїжі, учиняю та думаю: у-у чортова господарська натура! Їй заздро на те, коли наймит, або наймичка надїне не будїнне, а празникове. Увесь сьвіт зажерли-б, прокляті, — то щеб мало.

Розсердила ся я тодї на свою господиню, у перше побачила, яка вона зла; — що як богатий та так ходить — то й добре; а як наймит бідний у празниковій одежі, — то вже й чорт зна-що.

Полягали спати. Усї поснули, тілько я нї. Менї він все з-ума не сходить, — все перед очима, — хороший, ясний як сонце; любий, як щастє, усьміхаєть ся, як рожа розпукаєть ся. Та як загадаєш ся отак об йому, і господиня як сова, лїзе в очи; так мов жалїбно мовить — стогне, а все дивить ся хижо, як сова... проклята! Думаю я: і чого ти лїзеш на думку з своїм хижим поглядом?... Та й урию ся під подушку, щоб хоч заснути або що.

На другий вечер упять його бачила, на третий теж і так кождого вечера. А тут же й сьвято не за горами, — рік менї виходить.

— А щож, Варко, пита мене хозяйка, — чи зістанеш ся ще у мене на рік, чи може де краще місце вишукала?

— Ні вже, кажу, я до вас привикла, а ви до мене, то краще зістану ся.

Зістала ся я. За гроші, що вислужила, купила перед празником плахту, запаску, купила хусту шовкову, чоботи сапянці; хотіла скриню купити, та, — раз — дорого, а вдруге — ніде постановити; так я ті останні три карбованці віддала господині до хову.

От і сьвято прийшло — Великдень. Вимилась, вичесалась я, убрала ся, — як та маківка серед огорода; пішла до церкви; його бачила; христосила ся; та як любо христосити ся з ним!

Після обіда хозяйка каже: Ти-б може, Варко, у село пішла; дядька, дядину відвідала.

— Що я там у їх не бачила? аж скрикнула.

Та не в село пішла, а на вигін за селом гуляти. Прихожу, коли й він там; стоїть, оріхи луска; попрохала я, дав і мені. Далі ми співали, на колисці гойдали ся, весело, так весело прогуляли. Уже пізно відвів він мене до дому.

Так за гулянками не счула ся коли і празники минули, почали ся будні; упять робота, упять пекти, вчиняти. То я бувало стою біля діжі, учиняю, а думка за ним усюди ганяє, коло його голубкою веть ся; а як відробила своє - то зараз із хати, уже й за ворітьми, а тут і він приходить. Та так кождого вечора. Коли дощ, або робота спільна не дасть нам побачитись, — то журби не оббереш ся; ходиш, як курят погубила, як рідного батька втеряла.

Так прийшла і Зелена неділя, уквічала землю квітом, дерево — листом. Пахучо так усюди, зелено, тепленько, гарно!

— Не хочу я у хаті спати, кажу господині, — душно мені, буду у комірчині лягати.

— Як хочеш, дочко, відмовила вона. Твоє діло, ти сама себе знаєш.

Вона вже помітила, та так і натикала; а мене її натикане гірше огню пече, як тупим ножем на душі ріже. І я проклинала в дусі усякого хозяїна і свою безталанну долю, що примусила мене наймичкувати.

Почала я спати у коморі, почав і він ходити до мене. І скілько то тих нічок літних, милих провела я з ним, дивлючи

ся у його карі очи, пригортаючи до свого серця? Бувало таке, — менї здавало ся, буцїм я лїтала по широкому сьвітї, била ся крильцями у сине небо і так менї легко, так весело, що я забувала все на сьвітї, не забувала тілько, що він біля мене, обнимала, пригортала його і слезами молила-просила: — Голубе мій сизий! Не згуби мене бідну сиротину, не зведи з ума дурну нерозумную дївчину!... У мене-ж нї батька, нї неньки, одна тілько ти порада моя всегосьвітная!... Не насьмій ся ж надімною молодою!... А він тілько припадав до мого лона та втїшав: — Не бій ся, Варочко, не бій ся голубочко! На щож менї тебе з ума зводити, коли я мушу тебе за себе взяти, з тобою свою долю і недолю звязати!..

І я вірила йому, поки . . . . .

Поникла весела голова моя, обняв душу сум, на серце — як камінна гора налягла. Страх чогось кождої хвилини висїв над моєю головою, і — як мара, як заводи пугачові, вставав у ночи і будив мене серед кріпкого сну... Я кидала ся — жахала ся... А, йому все віру давала: — нї, не покине він мене, він так кохає, так пригортає, божить ся так, що тілько діжде осени, зараз і подружить ся зі мною.

Одного разу попрохав він у мене карбованця.

— Трапляєть ся, каже, купити шовкову хустку на шию, гроший — нема, а хозяїн не дає.

Взяла я у господині свого заробленого, дала йому. Через тиждень упять просить, — взяла я другого, дала; так третього, четвертого, — пятого...

Коли чую?.. Чи повірила б я, колиб другі те казали? Здаєть ся, як звірюка, кинула ся-б на того, хто таке сказав і видерла з лоба очи... А тож то самій почути?!...

Була пора вже під осїнь. Менї так нудно чогось, тяжко — сонце, як раз над головою пече; дощу довго не було, — курява усе місто криє, як хмара, не дає дихати вільно. Була неділя. Піду, думаю, хоч на вигін прохожу ся, та й його може побачу; бо уже третий вечер, як не приходив.

Іду собі потихонько. От уже і вигін зеленїє і млини стоять із поломаними крилами, сумують. Он і наш майдан, де ми вулицю збираємо. Минула я се все тай іду до мого найлюбійшого млина. Він аж на краю стояв, на горі; за ним, як на долонї і місто все і кругом, скілько

оком скинеш — нивє. Там полові, там чорні, там зелені аж голубі, там білі, як молоко. Любо так відтіль дивити ся: я й пішла. Недоходячи ще, почула я голос Василїв. Менї так радісно, мала закликати його, а далї подумала: Нї, краще підкраду ся, подивлю ся, що він робить, із ким балакає.

Тихо підхожу під млин. Дивлюсь — сидить він із якимсь парубком; перед ними у пляшцї горівка стоїть, пів кавуна лежить і шматок хлїба. Обидва пяні — пяні.

— Так ти не знайдеш, кажеш, дївчини собі? — пита Василь того парубка.

— Не знайду-ж, відмовив тай здихнув.

— А в мене, брат, дївчина як зоря та ясна! Хочеш, перепродаю тобі?

— Е, е, єй Богу?

— Єй Богу! А що даси?

— Що хочеш візьмеш, тілько спусти.

— А дївчина, брат, — як писанка! А як пригорне, поцїлує, то забудеш де й сидиш!

— Як же ти добрав ся до неї?

— Ххе! — богато казать, а мало слухать. Цїлу весну, як один час, проваландав ся я з нею; ніч у ніч у неї, — поки добив ся! І сяка мов, і така, — нї,

нїчого! поки не обіцяв женитись, — тодї тілько взяла!...

Тай зареготались обоє, як два дики заревли на все поле.

— Так узяла, кажеш?...

— Узяла, брате!... Тепер уже пятого карбованця дає; кажу їй, купити треба то те, то друге; то вона візьме у господинї, тай дає... а менї що? гуляю собі!...

Засвистало, запищало у моїх ухах, засичало, закричало, загавкало моє серце у грудех... кого я любила, кого я кохала — пригортала? скрикнула я і, як стріла з лука, як куля пустила ся бігти до дому.

Сьвіт, людий, сонце, — все-б розірвала, все розшматувала-б я! — така мене злість опанувала тодї. — Оклятий, лютий! Нї гріха йому, нї стиду, нї сорому!.. І Бог не покарає, люде не задушать!... Як би воля та сила, — угородила-б зубами у його горло; сьміяла ся б, як божевільна, як він буде харчати, нассала б ротом крови і плювала б нею у його очи!

Не памятаю зовсїм, що творило ся тодї зі мною; щось лихе, хиже, нелюдське, а що — не знаю... Памятаю тілько, що убігла у комору, упала на постїль, та

плачу — плачу; аж Галя з хати почула мій лямент. Убіга до мене.

— Чого ти, Варко, плачеш? Що тобі?

Як скажена я, перекинулась на подушках, ухватила зубами ріжок одної та так із пірєм і вирвала.

Галя злякала ся та від мене. Через скілько там часу прибіга з Харитиною, що через два двори від нашого служила; ми з нею товаришили. Чую хтось іде у комору, ступає на східці; а Галя кричить:

— Не ходи, Харитино! Укусить, пірве!... Харитина засьміяла ся і відчиняє двері.

— А ну, каже, де та скажена! — се на мене так.

А я зі злости так ослабувала, що лежу вже, та на силу дишу... Війшла Харитина до мене.

— Що тобі, Варко?

А я й слова не промовила; дивлю ся на неї крізь слези, і здаєть ся вона менї якоюсь темною плямою, а не людиною.

Припала вона до мене.

— Що тобі? питає. Ти недужа. Чого ж се ти, від чого так стало ся?

— О ох!... ледве зібравши сили, вимовила я, — я недужа... не чіпай мене...

іди собі... я може засну; може полегшає менї... Тай очи закрила... Не знала коли й пішла.

У вечері приходить господиня.

— Що се, Варко, таке тобі? Чого се ти так стала?

— Так чогось, кажу, погано; сама не знаю чого.

— Ти б може у хату перейшла?

— Нї, краще тут буду. Менї і так жарко.

— Як знаєш. Тілько коли б тобі не гірше було.

— Уже, кажу, краще не треба, як і так є.

Подивилась вона на мене, та й собі пішла.

Зістала ся я сама. І що вже тодї не робило ся зі мною, що не витворяло ся? Я й по собачому вила, і по курячому співала, і по котячому нявкала!... І чого менї не привижувало ся? Здавалось менї, що зійшла я на високу-високу скелю і стою з ним над самим краєм. — Сонце мов сходить, а там у низу — дна не видно, якийсь туман, дим піднимаєть ся з відтїля... А що, кажу йому, як би отуди скочить? — А він візьме — та пхиць мене!... Закрутило ся, завертїло ся у голові; весь

сьвіт омороком заходив... чую що лечу... як крикну! тай прокинула ся. Страшно трушу ся.

Цїлу ніч оттаки перебула я. Уже перед сьвітом на одну волосину замкнула очи! Начали півнї кричати — розбудили. Устала я. Рання прохолода осьвіжила мене. Вийшла я на серед двору, — дунув сьвіжий вітрець на мою горячу голову; менї не добре стало, тілько чую, що усї кістки мої, як поперебивані, болять, — нї потягти ся менї, нї позїхнути не можна.

Ухожу я в хату, господиня вже встала.

— А що, Варко, полегчало тобі?

— То присхне як на собацї! кажу їй жартом, а в очах уже слези миготять.

Пішли знову днї за днями, як ті чумацькі воли, — тихо — помалу. Не несли вони у моє серце нїякої відради, нїчого доброго, а обгортали мою душу тугою пекучою, мої топтали надїї. Все ж я до того була дївка, як дївка; я думала: Не вік же дївувати, прийде і до мене моя черга... А тепер хто візьме мене, кому я й на що здала ся? А вже недоладне дїялось зі мною. Спершу нудило мене, давило під серцем; усе б я, немов із похміля, кисле їла; потім і кисле спротивилось; — крейди

хочеть ся; усї стїни пообдирала б, та пообгризала. І така вона менї добра була, як медяник. Далї і другі ознаки люди запримітили, — стала я блїднїти...

— От, моя головонька бідна! думаю. Що ж се я сама собі натворила? От і дослужила ся у людий: от і заробила добра на свою голову! Що ж тепер дядина скаже? Таже ж вона тепер на серед села вийде, та стане гукати: Оттак стільки наші заробляють! до такого дослужують ся!.. А товаришки, що подумають, а село все що скаже?... Нещаслива годинонько, безталанна моя доленько!

А з ним, — не тілько що, бояла ся і стрінути ся. Тілько зобачу де сиву шапку, то не дивлюсь чи він, чи нї, — тїкаю мерщій у хату.

Від його тїкала, та не втекла тілько від своєї недолї. Уже і господиня запримітила.

Одного разу — у Пилипівку те було — на дворі заверюха куєвдила, буря сумно вила у димар, холод у хату пер ся. Ми сидїли собі у хатї; на серединї каганець горів; я сидїла з краю від дверий, господиня від печі — пряли, Галя — у кутку — шила. Сидимо собі, робимо, не балакаємо. У мене на души якось так

сумно, так важко, як ніколи не було ще так, сижу собі, та раз-по-раз вздихаю.

А господиня і питає мене:

— Чого ж ти, Варко, так тяжко вздихаєш? Чи не трапить що тебе нічками ясними?

Докір і нагадка на моє недавне, як молотом ударили мене по голові. Зажовтїло, потемніло в очах і як град полили ся з них слези.

— Чого ти Варко? аж скрикнула господиня дивлючи ся, що я обливаю ся як горохом. А я припала до гребеня тай не відхлипну.

— Що за знак, що за причина? все ж усилкуєть ся вона.

— Хіба, кажу, ви й не бачите, й не примічаєте, що люде з усїх сторін про мене як у звони звонять?

Дивлюсь — господиня моя і ніс повісила. Сидить — пів сих, пів тих.

— Як же те? пита, довго помовчавши. Від кого і через кого?

— Так, кажу, через свою дурну голову, та свою нерозумну волю, набрала ся клопоту до віку!

— Та від кого хоч, питаю тебе?

— Не питайте, кажу їй, нехай його Бог побє... кравецького пройдисьвіта.

— А-а, се, каже, той — сивоголовець?... А не казала я тобі, Варко, дивись своїми очима, не йми віри нікому на слово? Я казала тобі, ти ще не знаєш городянських парубків, які вони є?... Тай дивно мені, що ти довірила ся йому. Ти спитай, кого він із вашого брата у люде не пустив, із кого не посьміяв ся тільки? Він тим і живе, тим тілько й дише, тому тілько й служить. Спитай, у кого він у хозяїнів не був? — Хто за його добре слово скаже? Пяниця, волоцюга, пройдисьвіт! от тобі і все. Де він тілько не був, — всюди наштукотворить, — то господаря побє, то робітників повідбиває, то яку дівчину з ума зведе. Як та гадина, як отрута, — де він не з'явить ся, до кого не торкнеть ся, там і розлад!... А ти поважила на його красу, на його уроду?... А краса та, та урода тілько на лихо і здалась!

Отак вичитує мені; а я плачу-плачу.

Хіба умру, то тоді тілько той вечер забуду; а то до суду буду памятати його. Памятати му, що тоді тілько мої очи відкрили ся; дізналась я, кого кохала, кому й няла віри, дізнала ся, якого лиха наробила не тілько собі, наробила його і господині. Я ніколи і в гадці не мала, щоб

вона була така добра, така приязна до мене, сказано — як мати рідна! Вичитує те менї, а в самої слези так і лють ся.

Щож робити? Видно пана по походу, а сокола по полету; видно було і мене всюди: того нї утаїш, нї заховаєш; всюди воно перед моїми і чужими очима... Най судять люде, най говорять, щож робить? У серце моє, у душу — нїхто не влїзе; не загляне, що там творить ся, які проклони зривають ся з язика на свій дурний розум; може нїхто і не думав так за мене, як я сама за себе думала, — я себе гірш червивої собаки мала, гірш всякої погані! Нїхто, кажу, того не знав, а судив так, по дїлам моїм... Щож, не закажеш їм говорити; най говорять, я того заслужила.

Під такими важкими, та темними думками, жила я, поки не знайшла сина Івася. Чорняве, білолице, повновиде, з блискучими очима, — невикапаний батько, — найшлось воно у мене перед постом.

Як я недугувала, як не болїла, але по болю... почула, що з мене неначе гора спала... якось вільно дихаєш, вільно ногами і руками володієш. У послїдні часи, то сядеш бувало, — як копиця горохова серед поля. Устати чого треба — важко,

робити — і казати нїчого. Сидиш, вилупивши баньки, як дурна, задивиш ся на що-небудь, слухаєш, як там воно під серцем бєть ся, у боки штовхає — аж відголоси ходять, та думаєш: Прийми мене, Господи, до себе, нїж отак мучитись на сьвітї!

Як минуло ся, то де та і сила взяла ся, та скорість — поворотність. Одно тілько, — у голову мов хто цьвяшок вбив, — болить моя голова від думок, кругом ходором ходить. Дивиш ся на дитину, як воно оченятами поводить, рученятами силкує і думаєш: Янгол, янгол! безвинне, безгрішне і думки у його не має, якого то горя, яких сліз та лиха воно стоїть, та ще й стояти-ме?... Добре — поки ще мале, поки сама годую, — а далї? Де ті достатки? Служба, наймичкованє? Хтож тебе з дитиною прийме?... Та хоч і прийме?... Та хоч і прийме, то що дасть? так, за хлїб? І цїлий вік то отак, без хати — оселї, без притулку — пристановища блукати з хати до хати, від хозяїна, до хозяїна, всїм годить, на всїх робити?... І все одна, все сама! Дивитись, як другі у парі своїх дїтий годують, як їх кохають-доглядають, як ними любують ся і свої і чужі... а ти? як та безпарна птиця

тинятимеш ся по сьвіту, носитимеш ся з своєю дитиною, поки виносиш.. І виросте воно, як те стебло край дороги, одно одним, не бачивши привіту людського, не знаючи що то своє добро; прибєть ся до якого шевця, або кравця, — вийде з його злодїй, пяниця, волоцюга всегосьвітний, і не знаючи свого добра буде він чуже руйнувати, людям лихо робити, поки не піймаєть ся або в тюрму, або й далї... І понесе свою голову на чужу сторону, зложить свої кістки у чужу землю, проклинаючи ту дурну матїр, що його на сьвіт родила, та щастя-долї не надїлила!...

Отак як подумаєш, то такий смуток обійме, така журба наляже, що аж у голос скрикнеш: Краще-б ти не родило ся, або Господь приняв малим!

Як почули об сему у селї, зараз в одно: лають, дядько приходить, — чи правда, чи йно кажуть люди? На щож людям змишляти, коли воно так і є?

Посидїв дядько, подивив ся на мене, на дитину, почухав свою голову.

— Отак, каже, Варко! Як би дома була, то можеб і за мужем давно була, а то тепер і цяцькай ся! Тай пішов.

На другий день дядина прибігла. Тілько на поріг, зараз у слези — крик...

— Боже мій, Боже! Що се ти собі наробила, чого наподїяла? А то все — своя воля, та що людий чужих слухала... Як би слухала дядька та дядини — то всеб гаразд було!... не жалкуй же тепер на нас.

Дивлю ся на неї, та думаю: Чого вона так розпинаєть ся? чи може то так?.. Досадно менї стало.

— Годї, кажу, вам плакати, буцїм воно і справдї так шкода. Я й не виню й не жалкую нї на кого, — сама виновата, сама заробила, — сама й зношу... нема, кажу, нїкому дїла до того!

Дивлю ся, притихла моя дядина, сидить на лаві, підперши голову рукою, та тільки жалїбно так дивить ся

Прийшла господиня. Я побігла, чвертку вина принесла: випили вони у-двох, пообідали, дядина моя смутна, та невесела була, а то вже — хоч у боки тай у скоки! Бігає по хатї, щебече, сьміеть ся. Бач як, думаю, жалко їй мене!

Як шла до дому, господиня мягкий буханець дала на гостинець, аж за хвіртку виряжала. Менї не можна було — дитина розвередувалась: я й сїла його годувати

а вони вийшли у сіни і — чую говорять собі.

— Ви її ще на рік собі наймете? пита дядина.

— Не знаю, сестрице, мабуть таке, що ні; бо я стара вже, відвикла від дітий, а воно мале, кричати-ме, голову клопотати-ме, то й не до ладу мені. Мені коли-б дівчина.

— Як вона, скажіть мені на милість, господине, придбала його?

— От як?!... Хіба мало у нас тих пройдисьвітів, що їм не тілько обезчестити дівчину, ай душу християнську загубити нічого не стоїть.

— Боже — Боже! отаке у вас тут у місті? Я й казала їй: Не іди, та не ходи, — так не послухала, чужі мов рідніїйші, чим свої, от воно й чуже! От до чого своя воля доводить.

— Ще, знаєте, колиб не дитина, то яб її і до віки держала; що за чистуха, за чепоруха, за швидко-шпарка! Сказано — мінуточкою тобі діло у її руках горить, та — ба!

— Знаєте що? як розчитаєте її — не райте їй нікуди наймати ся, най вона до дому йде. Таже ж зжила у нас і росла, і виросла; малою-невеличкою її ди-

тиною узяли, бачите, яку викохали? От же ще й невдячна! Такий уже тепер сьвіт настав... Так скажіть же, матінко моя, най вона до дому йде, до дядька, та до дядини йде... Яб сама сказала, та вона щось непривітна до мене.

— Добре, добре, сестрице, скажу.

— Прощайте-ж!

— Ідіть здорові!

Пішла собі. А я сиджу, та думаю: Чогож хочеть ся так, щоб у неї я була? Тодї без дитини, а тепер із дитиною — та най іде. І дивно менї і чудно.

От і піст уже на сходї, Великдень незабаром... Ось і він прийшов і прийшов так сумно, так не весело. Дивлю ся у вікно, — люди гуляють, ходять, розодїті, раді, веселі; там дївчата як квітки квітуть, там парубки співають, там чоловіки з жінками у парі йдуть у гостї до родичів, пани їздять, хлопцї бігають, крашанками качають ся... Празник! Сонїчко так любо сьвітить і гріє, травиця з землї так і лїзе. Празник і весна! А ти сиди, у душній хатї, слухай, як твоя недоля викрикує...

— Звязано мене, звязано мою голову і руки і ноги звязано! — подумаєш, тай обілєш ся горячими слезами.

Подивиш ся ня його, а воно маледурне, хикає собі, оченятами блискучими поводить, устоньками меле, руки випручає, — звісно мале. Подивиш ся на його, тай усьміхнеш ся... яке мале, а й воно чує, що празник Бог дав! Радїє, граєть ся... іТо пригорнеш його до серця... Лихо моє щастє моє! промовиш, тай знову заплачеш.

Як раз у провідну недїлю менї рік минав. Прийшла вона, та провідна недїля.

— А щож, Варко, — каже господиня, — бачу тобі сегоднї рік.

— Рік, відказую.

— Так ти менї ще хоч з тиждень набудеш, поки я собі другу вишукаю.

— Хоч не тілько тиждень, а й два, — кажу. Я думала, що у вас ще й на третий зістанусь.

— Та й яб то, Варко, — каже вона, — не від того, та щож? У тебе мале, ти сама знаєш — все-ж і коло його треба.

— Та так, кажу, так. Вжеж не покинути його серед шляху.

— Щож ти, наймеш ся упять де? пита мене, трохи згодом.

— Не знаю. Як траплять ся люди, то наймусь.

— Не ражу я тобі наймати ся, — каже мені, — краще тобі до дому йти. Ужеж там хоч які не є родичі, а всеж не чужі, а свої...

— От! — кажу, — не знать, де та пташка ночувати буде, що її лихою годиною у чужий край прибило!

Побалакали ото так, набула я два тижні, узяла свої гроші; звязала збіже, — клунок на одну руку, а дитину — на другу, тай пішла.

Вийшла на поле, на битий шлях. Зелено усюди, пахучо, гарно; а мене слези так і заливають.

Озирнулась назад, — місто у диму курило ся, тілько синіло з далї; одні банї на церквах миготїли, та панські хорами білїли, як снїги весною по лїсах. Стала я, щоб спочати трохи; положила клунок на землю; схилилась над дитиною, пригорнула міцно до лона, та як заплачу... Бодай ти, місто, огнем взяло ся, разом закуріло, крізь землю пішло! Як я до тебе йшла, як ластівочка щебетала, а як повертаю ся — вороном крячу... Щоб над тобою сьвіт не свитав і сонце праведне не сходило, як ти мою молоду долю спаскудило!... Щоб тебе люди цурались та минали, як мене цурають ся та ми-

нають; щоб ти спустїло, як колос в осени; щоб ти було-було, — та не знать де й дїлось!... Отак проклинаючи, пригорнула я ще дитину, поцїлувала, узяла своє збіжє і знову потиняла ся.

Уже сполудня сонце повернуло, як війшла я у село. Рідні місця, знакомі хатки, садки, садки-доріжки, все якось миготить в очех, у голові думку будить, у серцю відраду, — все віта тебе, як рідне. Одно тілько, — гляну на дитину, та й потуплю погляд у землю, прикрию лихо, щоб люди не бачили. Стрівають мене мої товаришки, — одні вже жінками, другі й досї дївують, постають, роспитують; а я похиливши голову, спустивши очи у землю, чи скажу слово, чи нї — та й далї; соромно менї так, аж страшно. Думаю: От і мене ждало, чим вони... а я?... я всему виною! Та аж слези на очи виступають; я їх давлю-здержую, а вони проти волї так і каплють так і каплють.

Дочвалила й до своєї хати, де зросла, вигодувала ся; і оселя подїрчавіла, і покришка на димарі зсунула ся, — оббита... Чи так воно було при менї? Чи таким я його кинула?... А всего два ро-

ки! Та мерщій у хвіртку. Дві здоровенні собаки кинулись до мене.

— Леско! Жучко! Бачу і собаки не пізнають, аж за подоли хватають... Боже мій! щож робити? Ні прутика, ні хворостинки ніде... Кличу тілько: Жучко! Леско!

Ось щось із хати вибігло.

— А який там чорт собак дразнить, гукає. Чуть по голосу — Карпо, дядьків середний син.

— Се ти Карпику? обзиваюсь до його; — іди лише проведи від собак.

— А ти хто така? здалека питає мене.

Боже! і рідні тебе не пізнають, а то вже собаки! думаю.

— Та се я, — кажу йому у голос, — Варка. Хіба не пізнав? Іди лише проведи, оборони. От у вас які злі собаки настали.

Карпо прибіг до мене; собаки порозбігали ся у сторони, та аж вили.

— Бач! се ти Варко! — каже Карпо, — а я тебе й не пізнав.

— Тай ти кажу, який великий виріс, що й тебе не пізнати. А мати-батько дома?

— Дома.

— Щож вони роблять?

— Лають ся.

— За що?

— А Бог їх знає. Батько пяний прийшли, так може їх і напало.

Ухожу у сїни, справдї чутно бучу у хатї. Дядина, як та чичітка, теркоче та вичитує; а дядько раз-по-раз проводить товстим пяним голосом, тай замовкне, та знов проведе... Ухожу у хату.

— Здорові були ви дядьку і ви дядино!

Усї якось здивували ся.

— Здорова — мовить до мене дядина. А дядько сидить біля столу на лаві, підпер голову рукою, шапка аж на потилицї і пяний-пяний. Подивив ся він на мене, тілько пяними очима подивив ся, хитнув головою, — шапка аж на очи насунулась.

— Ну, здорова!... А що скажеш?

— Щож я вам скажу! Прийшла до вас тай годї...

— Прийшла?... і посунув шапку на потилицю... Прийшла? А якогож ти нам з міста гостинця принесла?

— Якогож вам гостинця? питаю.

— Крикливцї?... га, крикливцї?... шкода брати! і махнув рукою... У нас і без того не малї крикливцї у хатї!...

Буде з нас і своїх крикливців. Тай голову схилив на груди.

Дядина подивила ся на його гостро-гостро, так у нїй очи і засьвітили.

От і найшла, думаю собі, у лиху та нещасливу годину! Ще тілько на поріг — а вже тобі і крикливцями очи вибивають!

Одначе дядько скоро пішов на двір, а дядина сїла коло мене. Роспитує мене, просить про те, роздивляє моє убоге збіже, хвалить керсетку, плахту.

— Щож се ти, Варко, — питає, — може до нас прийшла жити?

— Та до вас, кажу, коли приймете; однак на чужих робила, то й вам буду робити.

Порадили ся ото ми собі, зістала ся я.

Сперш менї так добре, усї коло мене так ласкаво і старі, і дїти; всї витають, розпитують про місто, розказують про місто, розказують свої випадки. Та се поки обсїла ся; як же обжило ся трохи, то зараз і почали гострі шпильки у саме серце заганяти. Каже дядько пяний: буряків — дайте капусти! — що де в чорта де не вирветь ся і з дїтьми і без дїтий, то все до мене, на мою шию, об'їдати, та оббирати; там дядина гримає, що дитина

нїкому спокою не дає, а там і дїти одно по другому — то вщипне, то вдрапне „прокляте байстря“, як його все величали. Я все мовчу, всїм гожу: Чи піч полупала ся — я вже й вимазала; чи докола треба обмазати, — я вже і глиняники розвела; чи дитина писне — я зараз йому хлїба, чи чого инчого — щоб забавило ся — не кричало... А настали жнива, то я бувало рідко коли й дома ночую; все на полї. Іноді так наморишся — рук, ніг не чуєш, спини не розігнеш, — другаб покинула все, пішлаб собі сьвіт за очи, а я гляну у ту сторону, де дитина у снопах спить, промовлю: — Онде моє лихо, що менї сьвіт завязало, — умию ся горячими, та й знову за роботу. Нїколи я нї до того, нї після того, так щиро не робила, як у те лїто. Як звозили хлїб у тік, — то оттакі! стоги понакладали і жита, і пшеницї, і усякої пашнї.

Люди, ідучи поуз двір, одіно завидують на наші стоги:

— От, кажуть, десь Луценко з сотню землї заорав, що такі стоги понавертав.

А ми тілько що звозили, годинка стоїть, зараз і за цїпи: дядько, я, та Івась, старший син дядьків. Перемо так

ціпами, що мабуть аж на край села чутно. Поки осїнь глибока настала, то у нас уже весь хлїб вимолочений був. Солома одна стояла, — оттакими ожередами!

За тиждень до Покрови вже ми й обробили ся. Там уже далїй і робота хатня пішла, — та мене лихо спіткало. Після Покрови пішли дощі; густі, холодні, осенні дощі. Я одного разу боса так і перебула на дворі цїлий день. У вечері — щось мене ломле, тре, усю до купи зводить, руки і ноги ломить, а голова так ходором і ходить.

— От, менїж лихо! — думаю — не дай, Господи, занедужаю. Та як на те — на третий день уже менї піднятись не можна; голова болить, вертить ся кругом — не можна менї нї піднятись, нї підвести ся.

Спершу всї коло мене узяли ся і сего і того — не помагає, лежу як колода. Як лежу, то всеб здаєть ся узяла тай зробила, а підійму ся — то так і гримну... Що його у Господа милосерного робити? Бачу — вже на мене косо усї дивлять ся, — то дитина кричить, то нїкому пшона стовкти, то печі вимазати...

— Колиб же, кажу їм, не моє лихо тяжке, то хібаб же я й не зробила? Як

би можна — проти сили взяла; та бачите, мені і підвести ся не можна.

— Та воно — то так... не так і підвести ся, як... одмовляють мені, не доказуючи всего. Щож скажеш? Мовчиш уже. А тут ще дитина розкричала ся; візьмеш його погодувати... Чим? Сама нїчого в рот не беру, — деж те молоко візьметь ся? Візьмеш шматочок черствого хлїба з остюками, нажуєш, розмочиш тепленькою водою, уткнеш у рот: На, мов їж, та мовчи тілько!

А настане ніч, та чого тілько не передумаєш, чого не перегадаєш? Та все якось таке у голову лїзе не подобне.

Найпаче памятаю одну ніч. Через тиждень після того, як злягла я. Місяць так сьвітив, ніч видна — хороша. Уже пізно було, всї спали аж хропли, одна я не спала, перекидала ся з боку на бік, як дурна. Місяць як раз ускочив у вікно, проти котрого я лежала з Івасем. Воно лежало коло мене, спало притулившись до лона. Глянула я на його — і згадала своє давне житє; свою дитячу пару, дївованє; все, все до самого непримітного... І все стало перед моїми очима, як на картинї змальоване. Там — бійка, та сварка дядька та дядини надо мною ма-

лою, далї — гуси, гусенята, що я пасла, — аж сичать мов, шовкотять коло мене; далї — жнива — як учили мене жати, як лїнувала ся я. хвалила ся, що то голова болить, то спина болить, поки не вибили мене; далї зимові ночі довгі-довгі, як я пряла, — спать, аж хилила ся, хотїла — не можна; другі бігають, кричать — а ти сиди, пряди; вечеряти подай, посудину перемий, та тодї лягай, а як другі півнї прокричали, уже й уставай і сьвіти і знову за гребінь; далї — як виросла, по улицях ходила, по вечерницях, як покинула дядька та дядину, у місто пішла; як там жила весело-превесело, поки не побачила його, як його покохала, його любила — пригортала, поки... І став перед моїми очима, він із товаришем, їх розмова і регіт... страшний, божевільний регіт. Вся я похолола з разу від його і запалала... Дивлюсь на дитину, — лежить, рученята згорнуло, головка, носик, личко, брови, — ширшають, більшають... неначе в хвилї потапають, то знов із води виринають... і здаєть ся менї — він коло мене, руки простягає... От коли, кате, тобі вимстити, от коли тебе покарати! Та як божевільна — хап! дитину за шийку рукою... Як за-

кричить воно на всю хату — так я і кинула ся, та тоді: — Тфу! що се я, божевільна! Господи! що се зо мною? І заступи і борони від такого!... Пригорнула до лона, цїлую, та сїдаю, — цить, кажу, щоб хоч ті не почули.

Так пролежала я два тижнї. Бачу, наші як подуріли усї. Дядина і не дивить ся. Дїти, знай, Івася зачіпають, щоб не кричало. Нїхто менї вже, як отой Карпо. Почне плакати дитина, то він прибіжить, ухопить його за ніс... Цить сякого такого батька байстря! Мовчи, проклятий вилупок!...

Як менї все те було слухати? А тут ще й дядина: — Та доки ти, каже, будеш лежати? Лежати прийшла, чи що до нас? От уже, слава тобі Господи, третий тиждень пішов, як ти хоруєш, — на горячку лежиш — без памяти хлїб їш.

— Бодай, кажу вже не стерпівши, кождому так! То може-б тодї і менї віри доняли.

А тут і дядько собі: А щож ти умирати прийшла до нас, чи що? та ще з дитиною.

— Хіба-ж, кажу, я у вас не заробила того, щоб поховати мене, як умру?

— Який твій заробіток? От заробила лежачи...

Так мене слези й обляли. Сяк так підвелась я та й упала зразу.

— Господи! думаю, або смерти дай, або здоровля!

Днів через три після тої бучі почула я себе мов краще. Устала таки; хату разів три перейшла, але все мені робити ще не можна.

Коли як раз у третю неділю від тої, у яку я злягла, — у ночи приходить дядько, пяніїйше землї, чорнїйше ночі.

— Вон, сяка-така, паскудище! Вон сяка-така волоцюго! Не паскудь моєї хати, не безчести мого двору!...

Та до мене.

— Постійте, кажу йому, за що се? За те, що я ціле лїто робила, так се така дяка менї за те!...

— Вон! одно слово вон, сяка-така з мого двору!

— Я піду, кажу йому, тілько і ви вернете менї те, що я заробила за лїто.

— А їла за що, а годували ми тебе дурно? — кричить уже й дядина.

Подивилась я на їх, подивилась, узяла дитину на руки, та до сусіди.

Прибігаю до сусїди; там уже усї спали. Стукаю, добиваю ся.

— Пустїть, Христом Богом молю, бо у нас страшний суд підняв ся.

Пустила мене сусїда, жалуюсь я їй; у волости, каже, треба жалити ся!

Перебула я ніч у неї, на другий день прошу сусїдчину дочку Марусю:

— Піди, Марусю, піди моя голубко, забери моє збіже: юпку теплу, плахту, та чоботи юхтові, щоб хоч у дорогу уладити ся, як слїд.

Послухала Маруся. Пішла. Незабаром і вернула ся. Не дали, каже: мало, каже, вона у нас то сего, то того пере їла, та перевела? Не дамо!

Сиджу я та плачу; бодай вас, кажу, черви поїли, коли я у вас, як слїд, шматок хлїба з'їла!

А сусїда: — та не плач, дурна! От я тобі ражу — іди у волость, пожалїй ся, то все тобі вернуть.

Послухала я, одягла ся у другу юпку, сусїда, спасибі дала своєї, завинула дитину і пішла.

Волость від нашого села верстів із пятнацять мабуть була. Пішла я; а осїнь уже глибока стояла, вітер холодний віяв, а я — що там у тих двох юпчинах, та

чобітках на босу ногу, — та ще хоч би здорова, а то тілько-тілько що вичуняла трохи, — холодно; іду — на силу ступаю. Та ще, як на те забула і хлїба узяти; перейшла верстів із десять — їсти аж шкура болить! Дитина теж видно хоче, бо в одно кричить і не втихає. Уже я його тулила, тулила до груди, — що-ж ти там висмокчеш, коли порожнїсенько! Притулить ся, смокне, смокне тай назад! та знов у крик. Боже! Що ж менї робити з тобою? як же тебе забавити, чим нагодувати?... Від його крику вже й самій перехотїло ся їсти; а воно кричить, аж поле розлягаєть ся.

— Годинонько ж моя, горенько моє! Щож менї робити з тобою, що казати?

Так воно менї укричало ся тодї, що й досї чую той нелюдський крик його. — Видно вже не перед добром воно кричало, видно чуло свою нещасну долю.

От уже швидко і до села забиралась, де була волость! Уже з-за гори мріли церкви і хатки білїли по гірочках; от і річка блиснула, чорна як хмара, сумна як ніч, звісно як всї осїнні річки. Менї так щось під серцем запекло, так запалало, та й розлило огонь по всему тїлу; чую — і очи палають, і лице палає, і

ноги, і руки, все-все; у ротї — хочу проковтнути — слини не достає, все зсохло; язик аж торохтить між зубами і горить як огонь. Дитина, чую, аж із шкури вибиваєть ся, так кричить. От-от уже дохожу і до мосту, от добігла, на греблї вже, тут міст перебігти, тай село; там упрошу ся до кого у хату, випрошу шматок хлїба. Ог і на міст зійшла...

Закрутилась моя голова, підгинають ся мої ноги, чую, — от упаду, от упаду. Я мерщій до боку мосту притулилась, стою, відпочиваю... В очах усякі плями мелькають, то жовті, то синї, зелені, то вогненно-красні... Ось наче що осияло... І передомною велика хата, музика грає, люди одно швиндають, ті кричать, ті їдять, ті співають... На столї усяких напитків та наїдків. Що се? де се я? А-а, я дурна, і не догадую ся, що се ж моє весїлє грають, се ж мене з ним парують. Ось і він коло мене сидить, рука хусткою перевязана, і я коло його. Держу на руках мого Івася, своє миле, любе дитя.

— Дивись, кажу йому, яка дитиночка? як квіточка! Як виросте, я його у школу віддам грамоти учитись. — Подивив ся він на дитя...

— Чекай лиш, я його подержу, — каже менї, і простягає руки. Я й дала йому і опустила руки... Як опустила, так усе і счезло — темна, темна ніч мене обгорнула, і я більше нї знаю нїчого, нї памятаю.

Знаю тілько, що опинилась у тюрмі за те, що дитину буцїм у річку вкинула. Довго мене держали там, цїлий рік я казенний хлїб їла, а потім ще у монастир відправили. Там я пів року поробила, а се вже тепер — на волї.

Упять служу, на людий роблю, та відмолюю свій тяжкий гріх. Що ранку, що вечера молю ся; що ранку, що вечера відмолюю його. Так менї ігуменя того монастиря, де я була, сказала: зробила ти, каже, такий гріх, як би рідного батька, або матїр на той сьвіт звела. То тебе лихий, — каже, попутав; то він на все зле і навів і буде тебе аж до сорока лїт усе стерегти. Гляди! молись, відмолюй ся; від його тілько молитвою і відібєш ся, а то більше нїчим.

І справдї воно так; як помолю ся Господеви милосерному, то неначе що від серця відорветь ся важке, з душі смуток спаде, і так стане ясно, та відрадно...

31. **І. Франко.** Коваль Бассім . . . . . 1·60 К.
32. **Уіллїям Шекспір.** Антонїй і Клеопатра . . 1·80 „
33. **Е. Тимченко.** Калевала (переклад) . . . 3·00 „
34. **О. Катренко,** Пан Природа і иньші оповіданя 1·40 „
35 **Уіллїм Шекспір,** Багато галасу в нечевля . 1·60 „
36. **Іван Франко,** Сім казок . . . . . 1·40 „
37. **Сидір Воробкевич,** Над Прутом . . . . 1·60 „
38. **Уіллїям Шекспір,** Ромео і Джульєта . . 1·80 „
39. **К. Сроковський.** Оповіданя. . . . . 1·40 „
40. **А. Кримський,** Пальмове гилля . . . . . 2·00 „

Цїни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій серії, „Науковій Бібліотецї", вийшли:

1. **Кароль Кавцкі,** Народність і її початки . 0·60 „
2. **Фр. Енґельс,** Людвік Фаєрбах. Переклад Будового. . . . . 0·50 „
3. **Фр. Енґельс,** Початки родини, приватної власности і держави . . . . . 1·50 „
4. **Ш. Сеньобо,** Австрия в XIX столїтю . . . 0·80 „
5. **В Будзиновський,** Хлопська посїлість . . . 2·00 „
6. **К. Флямаріон,** Про небо . . . . . 2·00 „
7. **М. П. Драгоманов,** Переписка т. І. . . . 1·80 „
8. **С. Степняк,** Підземна Росия . . . . . 3·00 „
9. **Адріян,** Аґрарний процес у Добростанах . 1·00 „

Брошур другої серії не оправляєть ся.

У третій серії „Лїтературно-Науковій Бібліотецї" вийшли:

1. **М. Грушевський,** Хмельницький і Хмельниччина . . . . . 0.20 „
2. **Курцій Руф,** Фільотас . . . . . 0·20 „
3. **В. Наумович,** Величина і будова звіздяного сьвіта . . . . . 0·15 „
4. **Панас Мирний,** Лови . . . . . 0·06 „
5. **І. Пулюй,** Непропаща сила . . . . . 0·20 „
6. **М. Грушевський,** Бех-Аль-Джуґур. . . . . 0·10 „
7. **І. Раковський,** Вік нашої землї . . . . . 0·10 „
8. **А. Чехов,** Каштанка . . . . . 0·15 „

9. **М. Драгоманов,** Мик. Ів. Костомарів . . . 0·15 К.
10. **Е. Золя,** Напад на млин. . . . . 0·20 „
11. **І. Пулюй,** Нові і перемінні звізди . . . . . 0·15 „
12. **Г. Квітка.** Маруся . . . . . 0·50 „
13. **М. Левицький,** Спілкова умова для селянських спілок . . . . . 0·20 „
14. **М. Куліш,** Орися . . . . . 0·06 „
15. **М. Кистяковська,** Іван Гус . . . . . 0·20 „
16. **О. Стороженко,** Оповідання. І. . . . . 0·20 „
17. **В. Барвінський,** Досліди з поля статистики 0·20 „
18. **В. Короленко,** Ліс шумить . . . . . 0·20 „
19. **І. Франко,** Шевченко героєм польської революцийної легенди . . . . . 0·40 „
20. **В. Гіґо,** Кльод Іе . . . . . 0·25 „
21. **Е. Еґан.** Економічне положенє руських селян на Угорщині . . . . . 0·25 „
22. **П. Мирний,** Лихий попутав . . . . . 0·40 „

(Дальші випуски в друку)

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

Увага. Укр. руська Видавнича Спілка дає всї свої видання на рати (місячні або квартальні) з тим, що терміи сплати буде точно задержаний. — Хто хоче взяті на рати книжки, мусить зголосити ся до дирекциї, по реверс, який має виповнити і звернути дирекциї. Хто зложить від разу 20 кор. дістає 10% рабату. На „Літ. Наук. Бібліотеку“ приймаєть ся окремо передплату по 5 кор. за серию зложену із 48 (недвійних) аркушів друку.

☛ **Хто купує за готівку нараз усї книжки видані доси, дістає 25% рабату.**

☛ **Ч. 19 Літ. Наук. Бібліотеки сконфісковане, тому друге видане буде розіслане передплатникам пізнїйше.**

Цїна 40 сотиків.